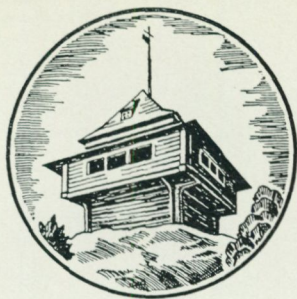

FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hægström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Äktenskapet i stöpsleven

Äktenskapet kan väl i vårt land sägas vara en av samhället erkänd form av samlevnad mellan man och kvinna, en social institution, som medför vissa skyldigheter och vissa rättigheter för makarna och för barnen. Men äktenskapet är inte endast en socialt reglerad sexuell förbindelse utan också en ekonomisk institution. Äktenskapet påverkar ju i hög grad och på olika sätt makarnas förmögenhetsrättsliga förhållanden. Under årens lopp har innebörden av rättigheter och skyldigheter makar emellan ändrats och utvecklats liksom även de ekonomiska rättsreglerna. Samhällsutvecklingen har tvingat fram förändringarna; stundom har reformerna gått långsamt och varit ganska små, men stundom har väl de reformer av större räckvidd, som drivits igenom, bidragit till att påskynda omdaningen av samhället.

Äktenskapets utveckling hänger nära samman med samhällets omvandling och därvid också med förändringar i kvinnans rättsliga ställning. I äldre tid giftes kvinnan bort »till heders och husfru, till lås och nycklar», och under naturahushållningen kunde detta hennes husfruvälde vara ganska omfattande. Kvinnan kunde dock inte själv svara vid tinget i egen sak, varken av civil eller kriminell natur, utan måste företrädas

av en målsman. Det blev därvid oftast mannen som kom att företräda henne, då han enligt lag var hennes målsman. Men detta målsmanskap begränsade då inte hustruns rättsliga handlingsförmåga i sådan omfattning, som senare blev fallet. Den gifta kvinnan kunde under denna tid exempelvis äga och förvalta sin enskilda egendom.

Redan före reformationen och fram till 1734 års lag började andra tankegångar göra sig gällande. Hustrun ansågs på grund av sitt kön vara mindre lämplig att bedöma vad som var fördelaktigt för henne och vad som inte var det. »Kvinnspersoner äro i gemen enfaldige och kunna lätteligen bliva bedragne till egen och mannens skada», hävdades i detta sammanhang. När giftermålsbalken i 1734 års lag väl antogs, kunde man konstatera, att hustrun principiellt inte skulle vara omyndig på grund av sitt kön, men nog var hennes ställning utomordentligt kringskuren. Mannen, som hennes målsman och med omfattande husbondevälde, hade i regel förvaltningsrätten över all egendom. Han bestämde inte endast över all den samfällda egendomen utan också över såväl sin enskilda som hustruns enskilda egendom. Dessa regler om mannens praktiskt taget oinskränkta förvaltningsrätt kunde

1. Under natura-
hushållningens
dagar rådde en
sträng arbetsför-
delning mellan
man och hustru.
Hushållsarbetet
hörde till hustruns
område. I stora
hem kommenderade
hon en stor stab
av tjänstefolk.
Kopparstick i Cajsas
Wargs kokbok
»Hjelpreda i hus-
hållningen för unga
fruentimmar», 1755.

2. Vårnaden av de mindre barnen och handledningen av deras uppföstran har också fränst tillkommit den vid hemmet bundna husmodern. »En liten flicka undervisas i läsning», målning av Pehr Hilleström omkr. 1800. Privat ägo.

inte heller ändras eller inskränkas genom äktenskapsförord eller på annat sätt. Det enda undantag mannen behövde finna sig i var en skyldighet för honom att skaffa hustruns samtycke vid försäljning eller förpantning av hennes enskilda egendom. All annan egendom kunde han utan att fråga hustrun — och än mindre begära hennes samtycke — och utan redovisningsskyldighet handha som han själv ville.

Under frihetstiden inträdde en viss förändring i kvinnans intressesfär, och den gustavianska tiden medförde att kvinnor i de högre samhällsgrupperna än mer skilde sig från hemmets

uppgifter. Men ännu betraktades hemmet och dess plikter som kvinnans enda verkliga uppgift. Anna-Maria Lenngren har i sina dikter givit många bilder från denna tid såväl av kvinnor med den litet överdrivet beskäftiga husmoderligheten som av kvinnor, vilkas tomhet döljs av en fransk kulturfernissa. Mot slutet av den gustavianska tiden höjs dock en stämma, som hävdar att kvinnan först och främst är människa och sedan kvinna. Det är Thomas Thorild som i sin lilla skrift »Kvinnokönets naturliga höghet» ger uttryck för de strömningar som rörde sig i tiden.

1809 års revolutionära händelser vidgade förutsättningarna för reformer inom samhället, och det var naturligt att man sökte komma till rätta också med missförhållandena inom äktenskapslagstiftningen. Ett steg på vägen mot en äktenskapsuppfattning, som mer svarade mot tidens strömningar, blev kampen för kvinnans myndighet. 1825 genomdrev Johan Gabriel Richert en föreskrift i förslag till civillag, som innebar att ogift kvinna skulle kunna bli myndig vid 25 års ålder. Förslaget mötte mycken kritik, och som exempel på oppositionens omtänksamma karaktär kan anföras ett avsnitt ur Göta hovrätts välkända uttalande i frågan: »Under budet om kvinnans omyndighetstillstånd har hon, närmare slutet till familjekretsen, hittills undgått frestelsen att med det bekomna fäderne- eller mödernearvet försöka att på egen hand skapa sin egen lycka. Ledd av vänskapens förtroliga hand, åt vilken lagen jämväl anförtrött vårderna av hennes egendom, har hon undgått falla dubbelt offer för förledarens ill-

3. »Författarinnan och hennes man» har Teodor Öberg kallat denna litografi, publicerad i ett skämtalbum 1856 i tydlig avsikt att driva med kvinnornas emancipationssträvanden.

listiga beräkningar; och har, då hon förr eller senare inträtt i äkta ståndet, ditfört med sig, icke inbillningen att den myndiga kvinnan vore lika god som den myndiga mannen, utan, då hon i sin make endast sett en självvald förmyndare, vilken av kärlek och välvilja åtagit sig hennes angelägenheter, har hon varit livad av den sanna undergivenhetskänslan, som alltid skall utgöra ett oeftergivligt villkor för den äktenskapliga föreningens säkerhet och lycka.»

Alltid har ju funnits kvinnor som måst arbeta för att försörja familj eller försörja sig själva. Och då har det inte varit tal om myndighet eller rätt att råda över någon egendom utan om bröd för dagen. Men industriens genombrott, som medförde så stora förändringar på livets alla områden, gjorde ett stort antal kvinnor arbetslösa. Vad skulle de kvinnor ta

sig till, som tidigare försörjt sig genom olika slag av arbete i hemmet, när industrien övertog en stor del av dessa sysslor och kvinnans arbetskraft blev överflödigt? Visserligen hade 1749 »välfrejdade kvinnor» fått tillåtelse att driva nipperhandel, och genom särskilda resolutioner 1772–1777 förbehölls tobakshandeln i första hand fattiga änkor och värnlösa kvinnor. 1804 fick kvinnor också — utan risk för åtal — rätt att syssla med stöpning av talgljus. Men dessa rättigheter var ju ganska betydelselösa. När fränksild hustru och ogift kvinna fick full näringsfrihet 1846, var detta ett stort steg framåt. Men även här fanns restriktioner. Vissa slag av handel fick bedrivas av ogift kvinna, endast om hon blivit myndigförklarad, och av gift kvinna, om hon hade mannens samtycke. Även här visade det sig tydligt vilket tvång och hinder omyndigheten medförde.

Diskussionen fortsatte emellertid, och kravet på en ändring blev allt högljuddare. Vid 1856–58 års riksdag bestämdes slutligen att ogift kvinna, som fyllt 25 år, skulle vara myndig och sålunda kunna råda över sig och sin egendom — om hon själv anhöll därom. 1863 bortföll kravet på särskild anhållan, men kvinnan kunde nu på särskild begäran få avsäga sig myndigheten.

Det var emellertid endast den ogifta kvinnan som härmed blev myndig, och det kändes helt naturligt ytterligt otillfredsställande för en fullmyndig kvinna att i och med äktenskapet bli ställd under ett målsmanskap, som var så förvillande likt ett verkligt omyndighetstillstånd. Den gifta kvinnans ställning blev i allt större om-

Valborg Lundgren:
Äktenskapet i stöps-
seven

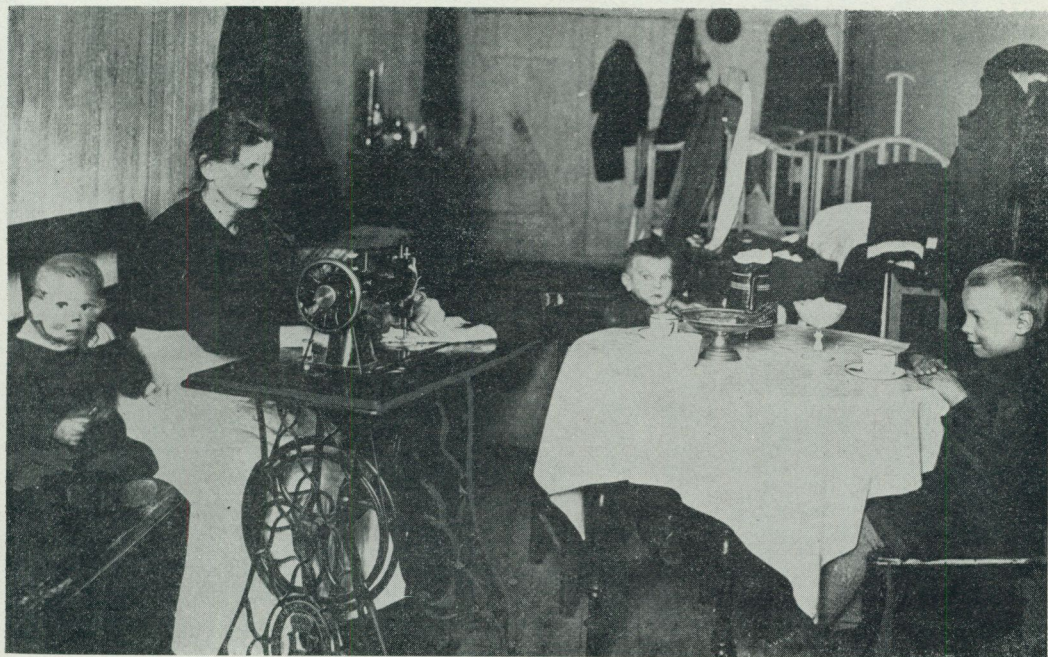
fattning föremål för kritiska diskussioner, och många försök gjordes att åstadkomma en ändring av lagreglerna. Lars Johan Hierta var en av dem som outtröttligt och intensivt kämpade för ett skydd för hustrun mot mannens oinskränkta målsmanskap. Han avgav under sin riksdagsmannatid gång på gång motioner med krav på ändring av lagen.

Framgångarna var väl till en början små, men 1874 fick kvinnan rätt att genom äktenskapsförord själv erhålla förvaltningsrätten över sin enskilda egendom. Samtidigt fick gift kvinna rätt att också råda över sin arbetsinkomst. Men det var inte enstaka mindre justeringar man ville åstadkomma utan en omvandling av hela äktenskapslagstiftningen, och många var de som kämpade vidare för detta. I början av 1900-talet kon-

kretiserades önskemålen i krav bl. a. på att mannens målsmanskap skulle helt upphävas, så att den gifta kvinnan fick full rättslig handlingsförmåga — blev »myndig»; att makarna skulle få rätt att välja det förmögenhetsrättsliga system de ansåg passade bäst och att de skulle äga rätt att under äktenskapet övergå från ett system till ett annat; att vardera maken skulle vara skyldig bidra till familjens underhåll, barnens uppfostran och till täckande av vardera makens enskilda behov; att hustrun, som inte hade egen arbetsinkomst, skulle fullgöra sina skyldigheter att arbeta för familjen genom sitt arbete i hemmet; att båda makarna med lika rätt skulle ha föräldramyndighet över barnen.

Dessa krav — och flera därtill — innebar en genomgripande förändring

4. Trots de inskränkningar som fanns för kvinnornas yrkesval, har det alltid funnits ensamma mödrar, som måste slita hårt för att försörja sig och barnen. Interiör från en nödbostad. Foto i Stockholms stadsmuseum.

Valborg Lundgren:
Äktenskapet i stöps-
seven

av hustruns ställning i äktenskapet och därmed också en omvandling av äktenskapet. Jämsides med krav på reformer inom äktenskapslagstiftningen framfördes också andra krav på medborgerliga rättigheter för kvinnan. Sålunda fördes en lång kamp för kvinnlig rösträtt, och det var först 1918 som denna kamp ledde till framgång. Reformarbetet i övrigt blev också intensivt, och bl. a. genomfördes rätt att ingå äktenskap inför civil myndighet 1908. När den nya giftermålsbalken antogs 1920, kunde

5. »Qvinnofrågan».
Söndags-Nisse 1888.

— Jag förstår inte, hvarför du bråkar så mycket om emancipationen?

— Du har aldrig satt dig in i qvinnofrågan.

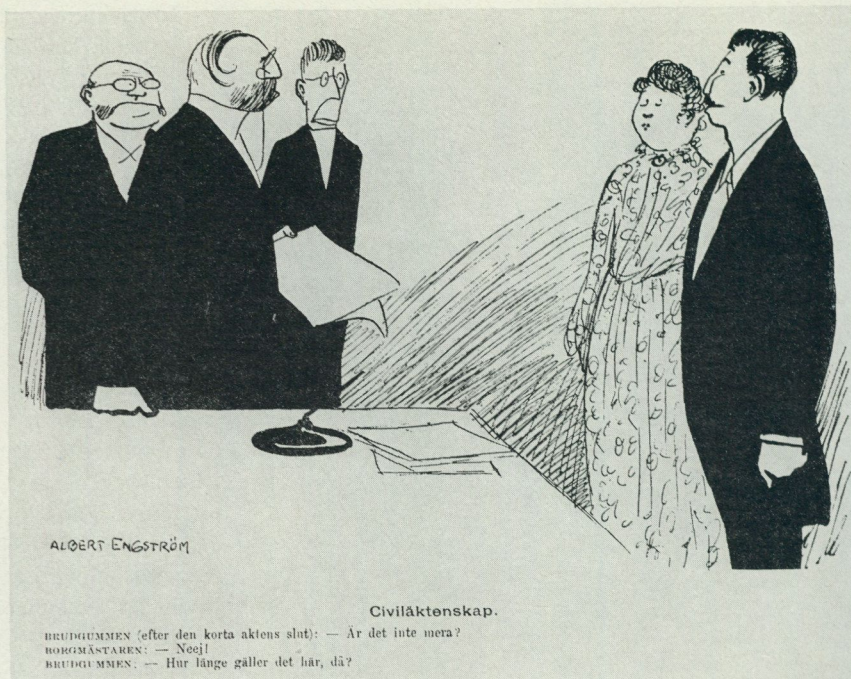
— Jag vet bara en qvinnofråga och den är: vill han gifta sig?

också konstateras, att lagen helt bröt med den tidigare grundsatsen om mannens särställning i äktenskapet och nu byggde på tanken att makarna är likställda. Att i lag reglera de personliga förhållandena mellan makar i ett äktenskap låter sig inte göra på annat sätt än att i allmänna ordalag erinra om deras skyldigheter mot varandra och mot familjen.

Som uttryck för lagens grundtanke om likställigheten föreskrevs sålunda att »man och hustru är skyldiga varandra trohet och bistånd; de hava att i samråd verka för familjens bästa». Innebörden härav är att ingen av makarna har större rätt än den andra i fråga om familjens angelägenheter, och detsamma gäller värden om och nu även förmynderskapet för barnen. Hustrun bestämmer också själv över sin arbetskraft.

Makarnas förmögenhetsförhållanden regleras i lagen efter huvudprincipen, att vardera maken äger och förvaltar sin egendom men får med giftermålet giftorätt — andel — i den andra makens egendom. Vardera maken svarar också för sina skulder. Men lagen har även regler om makarnas underhållsskyldighet mot varandra och mot familjen. Huvudregeln innebär, att vardera maken efter sin förmåga skall bidra till familjens underhåll, och det anges särskilt i lagen att till familjens underhåll räknas inte endast den gemensamma hushållningen och barnens uppfostran utan även vardera makens särskilda behov.

I lagen utsäges också att en make inte fullgör sin underhållsskyldighet bara genom att lämna pengar till hushållningen utan också genom »verk-samhet i hemmet eller annorledes».

7. En Albert Engström-teckning i Strix 1905. En allmän rätt att ingå äktenskap inför civil myndighet genomfördes först 1908.

mässa», dock med den begränsningen att domstolen skulle ha någon garanti mot lättsinniga eller överilade skilsmässor. Till förhindrande av förhas-tade skilsmässor uppställdes därför krav på medling och därtill en prövotid av ett år — »hemskillnadsåret».

Om en av makarna vägrar gå med på hemskillnad, skall — formellt — den andra maken inför domstol styrka att »djup och varaktig söndring» råder i äktenskapet för att få en hemskillnadsdom. Har makarna därefter levat åtskilda minst ett år, skall domstolen döma till äktenskapsskillnad, när någon av makarna begär det.

Som orsak till en omedelbar äkten-skapsskillnad upptogs i nya giftermålsbalken bl.a. hor — otrohet — som ju tidigare länge varit nästan den enda skilsmässogrunden. Äkten-

skapsbrott var tidigare också krimi-naliserat, och först 1937 borttogs de bestämmelser, som föreskrev straffar-bete upp till två år för horsbrott.

Vid äktenskapsskillnad på grund av otrohet i äktenskapet kan också ut-dömas skadestånd för den grova kränkning andra maken lidit. Som motiv för denna bestämmelse anför-des redan vid lagens tillkomst, att skadestandsregeln utgjorde ett korrektiv mot ett mindre tilltalande resultat av en bodelning enligt lagens regler — oftast med hälftendelning — när ena maken bär huvudsakliga skulden till skilsmässan. Men det sades också, att när domstolarna utmätte storle-ken av denna ersättning, de skulle fästa sig vid skada inte endast av ekonomisk natur utan även ta hän-syn till ideell skada.

Valborg Lundgren:
Äktenskapet i stöpsleven

Att antalet skilsmässor skulle öka efter den nya giftermålsbalkens införande var uppenbart, och så har blivit fallet. Giftermålsbalken har även fått en helt annan betydelse under de 50 år som gått. Översyn har gjorts vid flera tillfällen, och några ändringar har beslutats av 1969 års riksdag. Dessa är dock inte av genomgripande natur.

Äktenskapet anses väl alltiämt vara grundläggande för vårt samhällsliv, men de stora förändringar som skett i samhället under 1900-talet har med-

fört, att äktenskapet fått avsevärt mindre betydelse som trygghetsfaktor. Däremot har tillkommit faktorer, som medfört ökad trygghet för den enskilda människan. Socialförsäkringssystemet, höjda löner, bättre bostäder, barnbidrag är allt steg på vägen mot större trygghet och därmed frigörelse för individen. Denna förändring av samhällssystemet har genomgripande påverkat även synen på äktenskapet som institution. Också de etiska värderingar som den äktenskapliga samlevnaden bygger på har förändrats, och även andra former av samlevnad mellan man och kvinna och familjebildning än den i det juridiska äktenskapets form blir vanligare och kräver att bli allmänt accepterade.

Den typ av familjebildning vi i vår del av världen syftar på är den enkla familjen, som är monogam. De polygama äktenskapstyperna kan ge upphov till andra och mer utvidgade familjetyper. Med det gamla begreppet storfamilj avser man dock vanligen inte en polygam familjebildning utan en utvidgning av annat slag, nämligen så, att ur den ursprungliga enkla familjen framväxte flera familjer, som alla bodde tillsammans. Denna grupp — storfamiljen — hölls samman av ett familjeöverhuvud. Storfamiljen har emellertid även en ekonomisk funktion; varje familjetyp, som producerar och konsumerar som en enhet, är att betrakta som en ekonomisk familj. Längre tillbaka var familjen i allmänhet av detta slag, men i västerlandet i dag är den ekonomiska familjens funktion betydligt reducerad, och denna utveckling synes fortsätta.

8. Denna teckning av Albert Engström var införd i Strix 1920, samma år som en ny äktenskapslag antogs.

Pessimism.

— Om hela världen dog utom ja å e sogga, å ja gefte mek mä sogga, så ger ja mek fasen på, att sogga hadde paktum!

9. Nutida storfamilj i Stockholm.
Foto 1967.
Pressens Bild.

När man numera stundom talar om en modern storfamilj, syftar man emellertid på en annan art av sammanlutning. Denna omfattar flera »par» — man och kvinna — som kommit överens om att leva tillsammans i en större bostad, där alla skall arbeta för det gemensamma bästa, dela upp sysslorna i hemmet, vården om barnen och andra praktiska ting mellan sig, ofta i perioder. Ibland innebär överenskommelsen också att sammanlutningen är ett ekonomiskt kollektiv. I en sådan »storfamilj» lever varje par — gifta eller ogifta — monogamt. Det är oftast unga människor, som prövar denna form av samlevnad, och variationerna för samlevnaden är helt naturligt lika många som antalet »storfamiljer».

Denna samlevnadsform skall dock inte sammanblandas med »gruppkäntenskap», som är baserade på sexuell kommunism. Inom gruppen skall flera män kunna umgås sexuellt med flera kvinnor och vice versa.

Av skilda etiska — och även praktiska — skäl vill allt fler leva tillsammans som ett »par», ofta med den ursprungliga tanken att förbindelsen skall vara bestående. Man önskar inte underkasta sig samhällets föreskrifter om hur man skall leva och forma sitt privata liv, och båda parter anser sig tillräckligt mogna att kunna sinsemellan reda upp de konfliktsituationer, som kan uppstå. Denna form av äktenskap betraktas av många som den enda värdiga formen av samlevnad mellan man och kvinna,

10. I storfamiljens kök är två av de manliga medlemmarna just i färd med att göra i ordning ärtsoppa med fläsk. Den traditionella arbetsfördelningen mellan könen har börjat uppläckas.
Foto 1967.
Pressens Bild.

tillräckligt mogna och självständiga att kunna svara för sina egna handlingar inför sig själv och gentemot sin partner. Krav på ett accepterande av denna form av samlevnad — »förening» — framfördes redan under senare delen av 1800-talet i samband med övriga reformkrav. Vad som då möttes med indignation, misstro eller oförståelse har i dagens samhälle fått ett helt annat gensvar.

Sannolikt skulle i en dylik samlevnadsform många äktenskapliga konflikter bli betydligt avdramatiserade. Otrohetsen skulle väl även i sådana äktenskap få avsevärd betydelse, ibland som ett tecken på att förhållandet mellan parterna undergått en förändring man inte tänkt sig från början. Men säkerligen kommer käns-

lan av »skuld» resp. »kränkning» i den äldre betydelsen att försvinna. Inte heller kommer skadeståndet att anses vara en form för »ersättning» i dylika sammanhang.

I propositionen år 1969 med förslag till ändringar av giftermålsbalken har även dessa tankegångar i viss mån beaktats. Där utsägs att åtskilligt i äktenskapslagstiftningen behöver ändras och att en genomgripande revision av denna lagstiftning måste göras inom en inte alltför avlägsen framtid. Vidare framhålles, att man därvid bör lägga ökad vikt vid att äktenskapet är en form för frivillig samlevnad mellan självständiga personer och att detta gäller huvudsakligen reglerna om äktenskapets upplösning och om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar. Frågan om vem som bär skulden till sönderingen i äktenskapet bör i princip vara ovidkommande, och skadeståndet som ett remedium för att korrigera orimliga bodelningsresultat eller för att i övrigt ge ersättning för »lidande» bör helt utmönstras ur äktenskapslagstiftningen. Det torde finnas andra möjligheter att ordna makarnas ekonomiska mellanhavanden, så att inte en upplösning av äktenskapet behöver medföra en orimlig ekonomisk situation.

Hustruns förvärvsarbete utom hemmet har också på flera olika sätt utnyttjats i debatten om äktenskapet, ibland som ett argument för större personlig frihet och tillfredsställelse för henne själv och övriga familjemedlemmar, socialt anseende, bättre ekonomi, ibland som argument mot samma företeelser. Utvecklingen av äktenskapet och makarnas roller i detta hänger helt naturligt nära samman

med den politik som förs från det allmännas sida bl.a. för yrkesvägledning, yrkesutbildning, omskolning osv. Kvinnans och mannens förhållande till förvärvslivet påverkas ju i hög grad av olika politiska åtgärder. Den framtida utvecklingen av äktenskapet kommer också att vara beroende av vilka åtgärder som vidtas av samhället. Oväsentligt är inte heller

att vissa kulturellt givna förutsättningar som t.ex. familjerollförväntningar och familjerollideal håller på att förändras – allt omständigheter som i hög grad måste påverka den fortsatta förändringen av äktenskapslagstiftningen, såväl när den gäller mannens och kvinnans personliga förhållanden som när den avser de ekonomiska förhållandena.

SUMMARY

The matrimony in the melting-pot

The significance of rights and duties in married life is constantly changing in accordance with the development of society as a whole. Consequently the laws concerning married life and family affairs are gradually revised. According to the Statute Book of Sweden of 1734 the husband was still the guardian of his wife and had the right of disposal not only over the common property of the couple but also over the private property of his wife. Some important steps towards the contemporary concept of the relations between husband and wife are: 1863—unmarried women will attain majority at 25 years of age. 1864—full liberty to pursue a trade for divorced wives and unmarried women. 1874—through marriage settlement it is

possible for a woman to be allowed to decide over her private property. The same year the right to dispose of her own income was extended to the married woman. 1908—the right to contract a marriage before the civil authorities was granted. 1915—widened possibilities to divorce. 1920—a new marriage act, with the fundamental idea: "Husband and wife owe each other loyalty and support; they shall consult each other in their cooperation for the family's own good". That is: husband and wife have equal rights in all family affairs. 1969—a new Family Act Commission is appointed. It has been instructed to attach great importance to the fact that marriage is a form of voluntary co-living between independent individuals.